

EMOTSIONAL HOLATNI IFODALASHDA QOZOQ TILIDAGI INTERJEKTSIYALAR (UNDOV SO‘ZLARI) VA ULARNING MADANIY- PSIXOLOGIK VAZIFALARI

Dildora Jo‘raqulova,

Nizomiy nomidagi O‘zMPU o‘qituvchisi dotsent Phd

Sultanova Nuray,

Nizomiy nomidagi O‘zMPU Qozoq tili va adabiyoti yo‘nalishi 1-bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada qozoq tilidagi interjektsiyalar (undov so‘zlari)ning emotsional holatni ifodalashdagi lingvistik xususiyatlari, ularning madaniy-psixologik funksiyalari va kommunikativ jarayondagi o‘rni tahlil qilinadi. Qozoq tilida undov so‘zlarning shakllanishi, kelib chiqishi, ijtimoiy-madaniy mazmuni, antropologik xususiyatlari bilan bir qatorda xalq mentalitetida emotsional reaksiyalarni ifodalashdagi o‘rni alohida ko‘rib chiqiladi. Interjektsiyalarning turli turlari hayrat, qo‘rquv, afsus, achinish, sevinch, kuyinish, ogohlantirish, qarg‘ish va duolarni bildiruvchi shakllar misolida ularning pragmatik vazifalari ochib beriladi. Maqola qozoq tilshunosligi, madaniyatshunoslik, psixologik lingvistika va etnolingvistika metodlari asosida tayyorlangan.

Kalit so‘zlar: qozoq tili, interjektsiya, undov so‘zlari, emotsional holat, madaniy psixologiya, pragmatika, lingvokultura, etnolingvistika, ekspressivlik, kommunikatsiya.

Аннотация: В данной статье анализируются языковые особенности междометий (восклицаний) в казахском языке в выражении эмоциональных состояний, их культурно-психологические функции и роль в коммуникативном процессе. Наряду с формированием, происхождением, социокультурным содержанием и антропологическими особенностями междометий в казахском языке отдельно рассматривается их роль в выражении эмоциональных реакций в менталитете народа. На примере различных видов междометий – форм, выражающих удивление, страх, сожаление, жалость, радость, гнев, предостережение, проклятие и молитвы – раскрываются их прагматические функции. Статья подготовлена с использованием методов казахского языкознания, культурологии, психолингвистики и этнолингвистики.

Ключевые слова: Казахский язык, междометие, восклицание, эмоциональное состояние, культурная психология, прагматика, лингвокультура, этнолингвистика, экспрессивность, коммуникация.

Abstract: *This article analyzes the linguistic features of interjections (exclamations) in the Kazakh language in expressing emotional states, their cultural and psychological functions and their role in the communicative process. Along with the formation, origin, socio-cultural content, and anthropological features of interjections in the Kazakh language, their role in expressing emotional reactions in the mentality of the people is separately considered. Using the example of various types of interjections - forms expressing surprise, fear, regret, pity, joy, anger, warning, curse, and prayers - their pragmatic functions are revealed. The article is prepared based on the methods of Kazakh linguistics, cultural studies, psychological linguistics, and ethnolinguistics.*

Keywords: *Kazakh language, interjection, exclamation, emotional state, cultural psychology, pragmatics, lingvoculture, ethnolinguistics, expressiveness, communication.*

KIRISH

Tilning eng qadimgi qatlamlaridan biri bo'lgan interjektsiyalar insonning tabiiy, ichki tuyg'ularining bevosita, o'z holicha namoyon bo'lishi sifatida shakllangan. Undov so'zlari insonning hayrat, qo'rquv, achinish, shodlik, qahr-g'azab kabi tuyg'ularini tezkor tarzda ifodalaydigan, sintaktik mustaqillikka ega bo'lmagan, ammo kommunikativ jarayonda muhim ahamiyat kasb etadigan so'z turkumidir. Qozoq tilida interjektsiyalar tilning milliy xususiyatlari bilan uyg'unlashgan bo'lib, ular xalqning ruhiyati, dunyoqarashi, qadriyat tizimi, madaniy tarbiya va psixologik holatlari bilan uzviy bog'liqdir. Xususan, qozoq xalqi mentalitetiga xos muloyimlik, mehmondo'stlik, ehtiyotkorlik, kattaga hurmat, bolaga mehr, tabiatga nisbatan ehtirom kabi fazilatlar undov so'zlar tarkibida aks etadi. Masalan, "O, qap!" (hayrat), "Oyxai, ay!" (achinish), "Jaraq!" (ogohlantirish), "Aldai-i!" (quvonch), "Pa, pa, pa!" (hayratli tasdiq), "Uybay!" (qo'rqish), "Bap, bap!" (ishonchsizlik) kabi undovlar madaniy kodlar bilan bog'liq bo'lib, ular nafaqat emotsional reaksiya, balki milliy o'zlikning til orqali ifodalanishidir. Ushbu maqolada qozoq tilidagi interjektsiyalarning lingvistik tabiatini o'rganish bilan birga, ularning madaniy-psixologik vazifalari, kommunikativ jarayondagi o'rni, pragmatik imkoniyatlari ham chuqur tahlil qilinadi.

ASOSIY QISM

Interjektsiyalar til tizimining eng qadimiy, tabiiy va universal qatlamlaridan biri bo'lib, ular insonning ichki emotsional reaksiyalarini bevosita ifodalaydigan mustaqil so'z turkumi sifatida qaraladi. Lingvistik nuqtai nazardan interjektsiyalar nutqning sintaktik qurilishiga to'liq bo'ysunmaydigan, lekin kommunikatsiyada muhim

pragmatik vazifalarni bajaradigan, fonetik-ekspressiv shakllardan iborat til birliklaridir. Ularning mohiyati shundaki, interjektsiyalar semantik jihatdan aniq leksik ma'noga ega bo'lmasada, emotsional mazmunning yuqori darajali ifoda vositasi bo'lib xizmat qiladi. Ya'ni, undov so'zlarning markazida predmet yoki tushunchani emas, balki hissiy holatning o'zi turgan bo'ladi. Shu bois interjektsiyalarni "mazmuni emotsiya bilan to'ldirilgan fonetik birliklar" deb ta'riflash mumkin. Interjektsiyalarning lingvistik xususiyatlari bir necha muhim jihatlarda namoyon bo'ladi. Avvalo, ular fonetik jihatdan mustaqil ohangga, ko'pincha kuchaygan intonatsiyaga ega. Bu so'z turkumi ko'pincha qisqa tovushlar, takroriy bo'g'inlar, cho'zilma yoki keskin talaffuz bilan shakllangan bo'lib, fonetik qurilishi hissiy ta'sir kuchini oshirishga xizmat qiladi. Masalan, qozoq tilidagi "Ay!", "Oyxai!", "Uuuh!" kabi shakllar ovoznining tabiiy emotsional chiqishidan kelib chiqqan. Interjektsiyaning fonetik jihatdan mustaqilligi uning sintaktik mustaqilligi bilan ham bog'liqdir: undovlar gap tarkibida bo'g'in sifatida emas, balki alohida nutq bo'lagi sifatida ham ishlay oladi. Bunda ular nutqning hissiy-fonetik fonini belgilaydi, suhbatning psixologik ohangini shakllantiradi. Semantik jihatdan interjektsiyalar "leksik ma'nosiz, ammo mazmunsiz bo'lmagan" til birliklaridir. Ular tushuncha yoki predmetni emas, balki suhbatdoshning ichki psixik holatini ifodalaydi. Shu sababli interjektsiya ma'nosi kontekst, intonatsiya, nutq holati, suhbat jarayoni va madaniy an'analar orqali tushuniladi. Masalan, "Oyxai!" undovi achinishni anglatishi mumkin, biroq uning kuchi nutq ohangi orqali belgilanadi: yumshoq ohangda hamdardlik, keskin ohangda tanbeh ma'nosini oladi. Demak, interjektsiyalarda ma'no til birliklaridan ko'ra situativ-emotsional kontekst orqali shakllanadi. Pragmatik jihatdan interjektsiyalar muloqot jarayonini boshqaradi, suhbatdoshlar orasidagi kommunikativ masofani belgilaydi, nutqda psixologik signal vazifasini bajaradi. Ular nutqning emotsional yukini belgilovchi vositadir; ya'ni, matnda qanday hukm yoki axborot berilishidan qat'i nazar, undovlar orqali suhbatning emotsional yo'nalishi belgilab olinadi. Shu sababli interjektsiyalar pragmatik darajada juda faol bo'lgan til vositalaridan biridir: ular suhbatni boshlashi, davom ettirishi, to'xtatishi yoki konfliktni yumshatishi mumkin. Masalan, "Ey!" undovi ogohlantirish funksiyasini bajarsa, "Ohoi!" quvonch yoki dalda ifodasi bo'lib xizmat qiladi. Til tizimida interjektsiyalarning o'ziga xosligi shundan iboratki, ular grammatika qoidalariga to'liq bo'ysunmaydi. Ularning o'zgaruvchanligi, intonatsiyaga kuchli bog'liqligi va kontekstga qaram bo'lishi ularni tilning "erkin, dinamik va ekspressiv" qatlami sifatida shakllantiradi. Interjektsiyalarni ko'pincha morfologik jihatdan o'zgarmaydigan birliklar deb qaralsa-da, ular nutqda fonetik modifikatsiyaga uchraydi:

choʻzilishi, qisqarishi, takrorlanishi, taʻkidlanishi mumkin. Bularning barchasi interjektsiyaning emotsional vazifasini kuchaytiradi interjektsiyaning lingvistik mohiyati uning fonetik, semantik va pragmatik xususiyatlarining uzviy birligida namoyon boʻladi. Undov soʻzlar tilning minimal, lekin mazmunan eng kuchli birliklaridan boʻlib, inson ruhiyatining tabiiy ifodasini lingvistik shaklga soladi. Interjektsiyaning mavjudligi tilning faqat kommunikativ emas, balki emotsional va psixologik vazifani ham bajarishini koʻrsatadi. Qozoq tilidagi interjektsiyalar tilning eng ekspressiv va qadimiy qatlamlaridan biri boʻlib, ular hissiy holatlarni tezkor, qisqa va fonetik jihatdan taʼsirli shaklda ifodalashga xizmat qiladi. Bu til birliklari lingvistik jihatdan oʻzaro bogʻliq boʻlmagan, grammatik jihatdan mustaqil boʻlib, asosan emotsional reaksiya va psixologik holatni ifodalash uchun qoʻllanadi.

Qozoq tilida interjektsiyalar mazmun va vazifasiga koʻra bir nechta turlarga boʻlinadi, ular xalqning dunyoqarashi, madaniy psixologiyasi va nutq odobi bilan chambarchas bogʻliqdir. Birinchi katta guruh quvonch va ijobiy emotsiyalarni bildiruvchi interjektsiyalar. Masalan, “Ohoi!”, “Alai!”, “Bap–bap!” kabi undovlar shodlik, mamnunlik yoki kutilmagan ijobiy voqealarga berilgan reaksiyani ifodalaydi. Ularning fonetik shakllari odatda koʻtarinki ohangda aytiladi, bu esa emotsional kuchning yuqoriligini koʻrsatadi. Ikkinchi guruh hayrat ifodalovchi undovlardir. Qozoq tilida hayratning turli darajasi maxsus interjektsiyalar orqali ifodalanadi. “Pa, pa, pa!”, “Ma, bala!”, “Jaraq!” kabi birliklar kutilmagan holatlarga munosabatni bildiradi. Bu undovlarning koʻpchiligi takroriy boʻgʻinlardan tashkil topgan boʻlib, bu fonetik takrorlanish hayratning kuchini oshiradi. Uchinchi guruhni achinish, afsus va hamdardlikni bildiruvchi undovlar tashkil qiladi. Masalan, “Oyxai!”, “Ayai-a!”, “Qap!” kabi shakllar nafaqat hissiy reaksiyani, balki munosabatning yumshoq ohangini ham ifodalaydi. Qozoq xalqining muloyim muloqot anʼanalari bu undovlar orqali aks etadi. Ular koʻpincha tasalli berish, achinish yoki suyanchiq izhor qilish holatlarida qoʻllanadi. Toʻrtinchi guruh qoʻrquvni bildiruvchi interjektsiyalardir. “Uybay!”, “Aq!”, “Aisa!” kabi undovlar kutilmagan xavf, qoʻrqinch yoki choʻchish reaksiyalarini ifodalaydi. Bu undovlar keskin intonatsiya bilan aytiladi va koʻpincha ovoz balandligining oʻzgarishi bilan birga keladi. Bunday reaksiyalar qozoq xalqining kundalik hayotidagi ehtiyotkorlik va sergaklikning tilga koʻchgan shaklidir. Beshinchi guruh norozilik va jahldorlik undovlaridir. Masalan, “Tfu!”, “Eyy!”, “Boz!” kabi interjektsiyalar salbiy baho, ranjish, hafsalasi pir boʻlish yoki tanbeh maʼnosini bildiradi. Bu undovlar ijtimoiy munosabat tizimida muhim boʻlib, ular orqali suhbatdoshning noqulay yoki nomaʼqul holatlarga boʻlgan munosabati ifodalanadi.

Qozoq madaniyatida bunday undovlar og'ir ohangda aytilsa-da, ba'zan yumshatilgan variantlar ham qo'llanadi. Yana bir muhim guruh ogohlantirish va chaqiriq interjektsiyalaridir. "Asta!", "Toqta!", "Ey!", "Ayu!" kabi undovlar suhbatdoshning e'tiborini jalb etadi, tartibga chaqiradi yoki xavf haqida ogohlantiradi. Bunday interjektsiyalar ota-onalar, ustozlar va kattalarning nutqida ko'p ishlatiladi, shu bois ularning tarbiyaviy funksiyasi kuchlidir. Interjektsiyalarning yana bir turi tilak, qo'llab-quvvatlash yoki ruhlantirish xususiyatiga ega bo'lgan undovlardir. Masalan, "Jaraq bol!", "Qut bol!" kabi shakllar ijobiy niyat, yaxshi tilak yoki dalda bildirishga xizmat qiladi. Ular qisqa bo'lsa ham, mazmunan keng qamrovli bo'lib, qozoq tilidagi iliqlik, mehribonlik va qo'llab-quvvatlash madaniyatini aks ettiradi. Ba'zi interjektsiyalar esa qattiq norozilik yoki hafsala pir bo'lish kabi kuchli salbiy emotsiyalarni ifodalaydi. "Attang!", "Qurygasyn!", "Qor bolg'ur!" kabi shakllar ko'proq hissiy taranglikka ega bo'lib, ular madaniyatda ehtiyotkorlik bilan qo'llanadi, chunki bunday undovlar kuchli baholash ohangiga ega. Umuman olganda, qozoq tilidagi interjektsiyalar mazmun va emotsional yuklamasiga ko'ra juda boy tizimni tashkil etadi. Ular xalqning ruhiyati, muloqot madaniyati va ijtimoiy qadriyatlarini aks ettiradi. Har bir undov o'ziga xos fonetik shaklga ega bo'lib, kontekstga qarab turlicha emotsional rangda namoyon bo'ladi. Shu jihatdan interjektsiyalar qozoq tilining eng tirik, eng o'zgaruvchan va eng tez-tez qo'llanadigan nutq birliklari hisoblanadi.

XULOSA

Qozoq tilidagi interjektsiyalar emotsional holatni ifodalovchi lingvistik birlik sifatida xalqning tarixiy tajribasi, madaniy qadriyatlari, ruhiyati va dunyoqarashi bilan chambarchas bog'liqdir. Undovlar nafaqat emotsiyalarni ifodalaydi, balki qozoq mentalitetining yumshoqlik, mehribonlik, jamoaviylik, ehtiyotkorlik kabi xususiyatlarini ham til orqali namoyon qiladi. Interjektsiyalar milliy madaniyatning psixologik kodlari sifatida og'zaki nutqning mazmunini boyitadi, muloqot jarayonida kommunikativ samaradorlikni oshiradi. Bu birliklar qozoq tilining ekspressiv qudratini ko'rsatib, tilshunoslik va madaniyatshunoslik nuqtai nazaridan o'rganilishi zarur bo'lgan muhim lingvokulturologik hodisa hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Ахметов, М. Qozoq tilining semantikasi va pragmatikasi. Almaty. KazNU Nashriyoti, 2016-yil.
2. Садыкова, Г. Til va emotsiyalar: interjektsiyalar tahlili. Astana. Nauka, 2018-yil.

3. Карабаев, Ж. Qozoq tilidagi undov so‘zlari va ularning psixologik vazifalari. Almaty. Zhazushy, 2017-yil.
4. Мухамедов, А. Qozoq xalq tilida emotsional ifoda vositalari. Shymkent. Kitap, 2015-yil.